

К ВОПРОСУ О СЕРИИ «TATARICA. ПЕРВАЯ ЧЕТВЕРТЬ XX ВЕКА»

Салават ИСХАКОВ*

Аннотация

Статья посвящена перспективам взаимодействия между представителями научного гуманитарного сообщества России и Турции. Автор в первую очередь касается проблемы плохой изученности истории российских мусульман начала XX века и искаженного отражения этой истории в российской и мировой историографии. Для полноценного и всестороннего исследования данной исторической проблемы следует соединить усилия российских и турецких ученых и реализовать ряд совместных исследовательских проектов. По мнению автора, одним из таких российско-турецких научных проектов могла бы стать научно-популярная серия «Tatarica. Первая четверть XX века», в рамках которой можно было бы ввести в научный оборот новые документальные источники, например, осуществить переиздание мусульманских политических брошюр начала XX века, а также изданных тогда татарско-русских словарей и других тюркоязычных публикаций.

Ключевые слова: История, историография, Россия, Турция, российские мусульмане, начало XX века, совместные научно-исследовательские проекты.

SOME THOUGHTS AND SUGGESTIONS ON THE SERIES “TATARICA. THE FIRST QUARTER OF THE 20TH CENTURY”

Abstract

This article aims at presenting some suggestions for future perspectives of cooperation between Russian and Turkish communities of social scientists. The author starts with the assertion that the Russian Muslims' history of the early 20th century has been poorly studied and distortedly presented by the Russian and world historiographies. In order to thoroughly analyze this historical problem, joint efforts of Russian and Turkish scholars are needed. Many joint Russian-Turkish research projects can be realized for that purpose. The author makes a suggestion to start the series named *Tatarica: The First Quarter of the 20th Century* with the purpose of introducing into scientific circulation new documentary materials. For example, Muslim political brochures, Tatar-Russian dictionaries and other Turkic publications of the early 20th century can be republished within the framework of this project.

Keywords: History, Historiography, Russia, Turkey, Russian Muslims, The Early 20th Century, Joint Scientific Research Projects.

* Доктор исторических наук; ведущий научный сотрудник Института российской истории РАН; заместитель председателя Научного совета РАН по истории социальных реформ, движений и революций; генеральный секретарь Международной комиссии по истории Российской революции, gusrevref@mail.ru

Перспективы экономического сотрудничества между Россией и Турцией несомненно потребуют значительного расширения гуманитарного взаимодействия между представителями научного сообщества, в особенности между филологами-тюркологами, политологами, историками, философами, культурологами.

Необходимо скорейшее восстановление международного сотрудничества в области истории культуры, где все основано на сравнительном изучении памятников различных стран и народов. Это касается и тюркологии, а также сравнительного изучения исторического процесса в России и в Турции.

Изучение таких важных вопросов, которые имеют не только академический, но и вполне гуманитарный характер, будет полезным для понимания современных событий, происходящих в жизни этих народов, т.е. для понимания современных политических процессов. Изучение этих вопросов имеет значение и с точки зрения общего культурного взаимодействия европейских и азиатских народов.

Задачи тюркологической науки, в том числе и в области истории, хорошо известны, но если реализация этих задач происходит неудовлетворительными темпами, то это прежде всего объясняется недостаточным числом подготовленных специалистов, в частности, по русско-турецким, татарско-турецким отношениям, в особенности дореволюционного периода (до 1917 г.).

В связи с вопросом русско-турецких и общих русско-тюркских отношений нужно указать на наличие множества разных исторических проблем, споров, дискуссий, в которых сами историки и обществоведы до сих пор еще не могут разобраться, находясь под влиянием самых разных противоречивых данных, черпавшихся из большей частью устарелых публикаций, из полемических сочинений туркофобов и исламофобов, обвиняющих тюркско-мусульманские народы чуть ли не в варварстве, невежестве из-за приверженности этих народов к своей религии. Точка зрения, что мусульманское население России было до 1917 года в большинстве своем якобы неграмотным продолжает существовать чуть ли не в качестве аксиомы.

Под «невежеством» этими авторами понимается незнание русского языка и русской культуры. Вот что, к примеру, известный русский писатель С.Р. Минцлов записал в начале XX века в своем дневнике о встрече с деревенским муллой в Уфимской губернии: «Боже мой, каким круглым невеждой оказался “ученый” мулла!.. Самые простые вещи его поражали... И вместе с тем он пользуется большим почетом и авторитетом среди татар; мне говорили, что он прекрасно знает арабский и турецкий языки и много читал на них. Вот и толкуй после такой встречи о ценности учености, говоря вообще! И не кажемся ли, в свою очередь, и мы такими же дураками... и другим народностям чуждых нам культур?»¹. Действительно, проблемы взаимовосприятия представителей разных культур сохраняют и

1 Минцлов С.Р. Уфа. Дебри жизни. Дневник 1910-15 гг. – Уфа, 1992. – С. 36.

в наше время сложность и остроту, по-прежнему требуя не только анализа современности, но и обращения к историческому опыту, к наследию предшествующих поколений. Приведем несколько ярких фактов из истории межкультурного взаимодействия.

В начале XX века (до 1917 г.) в России были подготовлены и изданы 5 татарско-русских словарей, авторами которых были специалисты-тюркологи: М. Юнусов (Казанская губ.), С.-М. Ганиев (Баку), И.Ф. Катанов (Казань), С. Рахманкулов (Казань), И.П. Березгин (Уральск). Все эти словари до сих пор не нашли широкого применения даже среди филологов². Сам по себе факт появления этих лексикографических работ в начале XX века свидетельствует о том, что среди татарского населения появилась потребность в овладении русским языком, а значит и в восприятии русской культуры.

Особый интерес, безусловно, вызывает состояние и содержание духовной культуры мусульманских народов России в этот период, их думы, устремления и мечты. Об этом можно судить, в частности, по тем изданиям на языках мусульманских народов, в том числе татарском, вышедшим в свет в разных городах России. Приходится констатировать, что при освещении их истории начала XX века в мировой и российской историографии упор по-прежнему делается на том, что якобы российские мусульмане в своей массе являлись приверженцами идей «панисламизма-пантюркизма». Заживший своей собственной жизнью, этот, по существу, пропагандистский миф стал обрастать тканью «фактов». Отсюда туманное представление о социальной психологии мусульман в России того времени. В историографии называются разные причины и факторы перемен в умах мусульман, приводятся противоречивые данные. События прошлого породили обилие противоречивых историографических «миражей», в плену которых все еще находятся многие современные исследователи, которые ведут бесконечные и бесплодные споры о панисламизме и пантюркизме. Неудивительно, что в современной российской историографии до сих пор нет ни одной солидной исследовательской работы, специально посвященной анализу связи между российскими мусульманами и панисламизмом, не считая, разумеется, всякого рода ненаучных публикаций, спекулирующих на этой проблеме.

За этими надуманными обвинениями замалчивается общественное движение начала XX века, в котором принимали участие образованные слои почти всех мусульманских народов Евразии и которое выражало их подлинные интересы, заключавшиеся в борьбе за свои права против дискриминации со стороны царской власти. Мусульманские лидеры того времени были воодушевлены идеалами национального самоопределения, спасения своих народов, освобождения их из-под гнета чуждой власти. Это освободительное и демократическое движение объединило в своих рядах многих выдающихся политических

2 См. подробнее: *Нурмухаметова Р.С.* Татарско-русские словари XX века и их составители (дооктябрьский период) // *Филологические науки. Вопросы теории и практики.* – 2014. – № 7 (37). Часть I. – С. 140-143.

и общественных деятелей мусульманского мира XX века, оставив яркий и неповторимый след в истории Евразии.

Естественно, что события, происходившие в Османской империи, не могли оставить равнодушными мусульман в Российской империи, вызывали их самый горячий интерес и этим в своих интересах пользовалось царское правительство. Так, после того как младотурецкой партии «Иттихад ве Теракки» («Единение и прогресс») удалось в июле 1908 г. совершить бескровную революцию, в ходе которой правитель Османской империи султан Абдул-Хамид II был вынужден объявить о созыве парламента и восстановлении конституции 1876 г., правящие круги Петербурга были охвачены сильной тревогой: им казалось, что пример такой революции, осуществленной в условиях мусульманской страны, мог «заразить» мусульманских подданных и поднять их на восстание против царской власти.

Русским политикам не нравилось также и влияние, оказываемое на российских мусульман европейской демократией. Так, лидер русских националистов В.М. Пуришкевич прямо заявил 30 апреля 1908 г. в Государственной думе Российской империи, что с ее трибуны выступают отдельные депутаты, «набравшиеся новотатарского направления в Париже, откуда они получают свои речи». Затем Пуришкевич повторил ту же мысль в виде утверждения, что мусульманские депутаты «привозят сюда сепаратистские речи <...> нахватавшись таких понятий в Париже»³. Иначе говоря, некоторых думцев-мусульман, особенно тех, кто учился в Европе, прямо обвиняли и в революционной крамоле, и в антигосударственных устремлениях, и в сепаратизме, и в панисламызме из-за произносимых ими речей в защиту гражданских прав мусульманского населения, в защиту самобытности мусульманских народов.

Пользуясь сложившейся ситуацией, царское правительство прибегло даже к устрашению подданных-мусульман: среди них начались обыски, аресты, ссылки, закрывались их учебные заведения, просветительные учреждения, газеты, журналы и пр. При этом русской общественности идеологами русского национализма и некоторыми политиками усиленно внушалось, что Российская империя — это государство русских и для русских. Особенно отличился в этом плане премьер-министр П.А. Столыпин, который даже увидел необходимость бороться, как принято было писать тогда, с «особо грозной» для царского трона «исламской опасностью», которая якобы исходила из Османской империи. Никакой подобной угрозы, разумеется, не было. Подлинная причина недовольства властью, выражаемой мусульманским населением, заключалась во внутренней политике государства, в нерешенности многих социальных проблем. В результате русский национализм, как это признал в 1906 г. один из кадетских лидеров, князь Е.Н. Трубецкой, «восстановил инородцев против великороссов, окраины — против

³ Государственная дума. Третий созыв. Стенографические отчеты. 1909 г. Сессия вторая. Часть IV. – СПб., 1909. – С. 281; 282.

центра...»⁴. «Гонение национальностей повело к противоположным результатам...»⁵, — указывал в 1907 г. известный польский ученый и общественный деятель И.А. Бодуэн де Куртенэ.

Особенно запутана, порой сильно извращена в историографии роль мусульман в событиях 1917–1920 гг. на территории бывшей Российской империи. До сих пор существует весьма смутное представление о той конкретной ситуации, в которой оказались мусульмане после прихода к власти большевиков в октябре 1917 г. На фоне претенциозных рассуждений, псевдонаучных концепций, многочисленных историографических «виражей» и «римейков» достоверной истории мусульман в Российской империи в 1917–1920 гг. до сих пор еще не создано. Этот период их истории относится к числу наименее разработанных в мировой исторической литературе. Для прояснения всех перечисленных исторических проблем требуется еще целый ряд совместных исследований, в том числе силами турецких и российских востоковедов, историков, тюркологов, исламоведов.

Для полноценного и всестороннего освещения упомянутых исторических событий следует, в частности, вводить в научный оборот новые документальные источники. К примеру, полезно будет воспроизвести различные (небольшие, как правило, по объему) брошюры общественно-политического характера, посвященные состоянию татарского народа в первой четверти XX века, охватив тем самым издания, вышедшие в царской России, в том числе и нелегальные (например, брошюра на татарском языке «Угнетенная татарская нация XX века»). Некоторые из них были опубликованы в 1917 г., когда Россия была самой демократической страной в мире после падения самодержавия (например, брошюра на татарском языке «Великая революция в государственном устройстве и общественной жизни Российской империи», изданная в Уфе). Есть также брошюры, опубликованные в период русской гражданской войны (1918–1920 гг.), например, следующие брошюры, изданные в Уфе в начале 1918 г. на татарском языке: «Положение о Национальном собрании мусульман тюрко-татар внутренней России и Сибири», «Наказ Национального собрания мусульман тюрко-татар внутренней России и Сибири», «Подробная программа вступительных испытаний в подготовительный и основной классы образцовых мужского педагогического института и женского педагогического института, открываемых при Ведомстве просвещения мусульман»; методическое пособие Г. Ибрагимова «Как преподавать татарский язык?», изданная в Казани в 1918 г. Несколько брошюр было опубликовано в первые годы советской власти. Подобная серия факсимильных или репринтных изданий, которую можно назвать «Tatarica. Первая четверть XX века», окажется полезной не только для обществоведов, но даст возможность современному читателю наглядно ознакомиться со всем разнообразием татарской общественной мысли того переломного времени, когда происходил переход от

4 Партия демократических реформ, мирного обновления, прогрессистов. 1906–1916 гг. Документы и материалы. – М., 2002. – С. 117–118.

5 Бодуэн де Куртенэ И. Национальный и территориальный признак в автономии. – СПб., 1913. – С. 62.

одного строя к другому, менялась массовая общественная психология, обновлялся состав национальной элиты, появлялись новые лидеры.

Таким образом, одним из российско-турецких научных проектов могла бы стать научно-популярная серия «Tatarica. Первая четверть XX века». В рамках этой серии можно было бы также переиздать и упомянутые татарско-русские словари, что явилось бы прекрасным подарком как для студентов-филологов, так и для студентов-историков, молодых специалистов, приступающих к изучению языков, истории и культуры тюркских народов начала XX века. Кроме того, можно было бы приступить к переизданию в этой серии тюркоязычных публикаций с факсимильным воспроизведением оригиналов и транскрибированием их на современную латиницу, что представляло бы интерес не только для небольшого круга специалистов-тюркологов и представителей других научных дисциплин, особенно истории и культуры, но и для широкого круга читателей. Конечная цель данного проекта состоит в том, чтобы общими усилиями взяться за освещение подлинной истории общественно-политического и культурного движения мусульманских народов России в начале XX века. Эту историю еще предстоит изучить и описать, а это возможно только при тесном и всестороннем сотрудничестве историков из разных стран и прежде всего историков Турции и России.

Знание неприкрашенной правды о прошлом, как известно, является лучшим противоядием от увлечения этим прошлым. Тщательное исследование культуры былых времен и бережное отношение к памятникам этой культуры являются одними из важнейших признаков цивилизованных государств.

БИБЛИОГРАФИЯ

Бодуэн де Куртенэ И. Национальный и территориальный признак в автономии. – СПб., 1913.

Государственная дума. Третий созыв. Стенографические отчеты. 1909 г. Сессия вторая. Часть IV. – СПб., 1909.

Минцлов С.Р. Уфа. Дебри жизни. Дневник 1910-15 гг. – Уфа, 1992.

Нурмухаметова Р.С. Татарско-русские словари XX века и их составители (дооктябрьский период) // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2014. – № 7 (37). Часть I. – С. 140-143.

Партия демократических реформ, мирного обновления, прогрессистов. 1906–1916 гг. Документы и материалы. – М., 2002.

TATARICA: 20. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİ DİZİSİNE İLİŞKİN OLARAK BAZI DÜŞÜNCELER VE ÖNERİLER

Salavat İSHAKOV*
Çev. Liaisan ŞAHİN**

Öz

Bu makalede Rusya ve Türkiye toplum bilimcileri arasındaki işbirliği olanakları konusu ele alınmaktadır. Yazar öncelikle Rusya Müslümanları tarihinin 20. yüzyıl başı döneminin yeterince araştırılmamış olduğuna, ayrıca Rus ve dünya tarihçiliği tarafından çarpıtılarak tasvir edildiğine dikkat çeker. Bu tarihi sorunun etraflıca araştırılması ve öğrenilmesi için Rusyalı ve Türkiyeli bilim insanlarının güçlerini birleştirmeleri ve bir dizi ortak araştırma projelerini gerçekleştirmeleri son derece yararlı olacaktır. Yazar, böyle bir ortak Rus-Türk projesi olarak *Tatarica: 20. Yüzyılın İlk Çeyreği* adı altında yayımlar dizisini başlatmayı önermektedir. Bilimsel kullanıma yeni belgeler kazandırma amacını güden böyle bir dizide, örneğin, 20. yüzyılın başında basılmış olan Müslüman siyasi broşürleri, Tatarca-Rusça sözlükler ve diğer Türk dillerindeki çeşitli eserler yeniden yayımlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Tarih Yazımı, Rusya, Türkiye, Rusya Müslümanları, 20. Yüzyıl Başı, Ortak Bilimsel Araştırma Projeleri.

SOME THOUGHTS AND SUGGESTIONS ON THE SERIES “TATARICA. THE FIRST QUARTER OF THE 20TH CENTURY”

Abstract

This article aims at presenting some suggestions for future perspectives of cooperation between Russian and Turkish communities of social scientists. The author starts with the assertion that the Russian Muslims' history of the early 20th century has been poorly studied and distortedly presented by the Russian and world historiographies. In order to thoroughly analyze this historical problem, joint efforts of Russian and Turkish scholars are needed. Many joint Russian-Turkish research projects can be realized for that purpose. The author makes a suggestion to start the series named *Tatarica: The First Quarter of the 20th Century* with the purpose of introducing into scientific circulation new documentary materials. For example, Muslim political brochures, Tatar-Russian dictionaries and other Turkic publications of the early 20th century can be republished within the framework of this project.

Keywords: History, Historiography, Russia, Turkey, Russian Muslims, The Early 20th Century, Joint Scientific Research Projects.

* Tarih Bilimleri Doktoru, Rusya Bilimler Akademisi Rusya Tarihi Enstitüsünde Öncü Araştırmacı, Rusya Bilimler Akademisi Sosyal Reformlar, Hareketler ve Devrimler Tarihi Bilimsel Kurulu Başkan Yardımcısı, Rusya Devrimi Tarihi Uluslararası Kurulu Genel Sekreteri, rusvref@mail.ru

** Dr., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, leysen@marmara.edu.tr

Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki iktisadi ilişkilerin gelişmesi, şüphesiz ki iki ülkenin beşeri bilimler alanında da çok daha fazla etkileşim içinde olmasını gerektirmektedir. Türkiye ve Rusya'daki entelektüel çevreler çok daha sıkı iletişim ve bilimsel alışveriş içinde olmalı; özellikle filoloji, Türkoloji, siyaset bilimi, tarih, felsefe, kültür araştırmaları alanlarında geniş ve etkili işbirliği hedeflenmelidir.

Karşılaştırmalı incelemelerin çok büyük önem arz ettiği kültür tarihi sahasında uluslararası işbirliğinin hızlı bir şekilde geliştirilmesi bilhassa önemli olup, özellikle Türkoloji ve tarih bilimlerini ilgilendiren konularda karşılaştırmalı çalışmalar yapılmalı, Rusya'daki ve Türkiye'deki tarihi süreçler kıyaslanarak incelenmelidir.

Bilimsel merakı gidermenin de ötesinde günlük yaşamla ilgili pratik önemi de olan bu tür incelemeler, güncel süreçleri anlamak ve günümüzdeki siyaseti yönlendirmek için de gereklidir. Karşılaştırmalı incelemeler genel olarak Avrupalı ve Asyalı halkların kültürel etkileşimi açısından da önemlidir.

Genel olarak Türkolojinin ve bunun içinde tarih araştırmalarının amaçları bellidir; bu amaçlara istenilen hızda ulaşılamıyorsa, bu durum başlıca olarak uzman eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Türkiye ve Rusya tarihleri bağlamında özellikle Türk-Rus ve Türk-Tatar ilişkilerini (bilhassa 1917 öncesi dönemdeki etkileşimlerini) öğrenen araştırmacıların azlığına dikkat çekmek gerekir.

Türk-Rus ilişkileri konusunda henüz çözüme kavuşturulmayan birçok tarihsel mesele, anlaşmazlık ve tartışma mevcuttur. Farklı kaynaklardan sağlanan çelişkili bilgilerin etkisi altında kalan toplum bilimciler, bunları bir çözüme kavuşturmakta zorlanmaktadır. Buna bağlı olarak Müslüman Türk halklarını dinlerine bağlılıkları dolayısıyla cehalet ve hatta barbarlıkla suçlayan Türk düşmanı ve İslam düşmanı yayınlardan bahsetmek gerekir. Rusya Müslümanlarının çoğunluğunun 1917'ye dek okuryazar olmadığını iddia eden görüş, Rusya'daki bazı çevreler için hâlâ geçerliğini korumaktadır. Halbuki bunu iddia edenler Müslümanların Rusçayı ve Rus kültürünü bilmediklerini kastetmektedirler. Örneğin, 20. yüzyılın başında Ufa vilayetinde sıradan bir köy mollası ile tanışan bir Rus yazarı günlüğüne şu satırları kaydetmiştir: "Tanrım, "bilgili" dedikleri bu molla zır cahildi! En basit şeylere bile hayret etti. Buna rağmen Tatarların arasında büyük saygı ve itibar sahibi imiş, bana onun Arapça ve Türkçe dillerini çok iyi bildiğini ve bu dillerde çok eser okumuş olduğunu söylediler. Böyle bir tecrübeden sonra bilgili olmanın kıymetinden, genel olarak, bahsedebilir miyiz? Yabancı kültürlerin halklarına bizler de aynı şekilde birer aptal olarak mı görünürüz acaba?"¹

Farklı kültürlerin birbirlerini algılamaları sorunu günümüzde de karmaşıklığını ve keskinliğini korumaktadır. Bu sorunu anlayabilmek ve çözebilmek için sadece güncel meselelere odaklanmak yeterli değildir. Tarihi tecrübeleri de ele almak, bizden önceki nesillerin mirasına bakmak gerekmektedir.

¹ S. R. Mintslov, *Ufa. Debri jizni. Dnevnik 1910-15 gg.* Ufa 1992, s. 36.

Kültürler arası etkileşim tarihinden birkaç çarpıcı örnek getirelim. 1917 yılına kadar Rusya'da toplam beş tane Tatarca-Rusça sözlük basılmıştı. Bunların yazarları: M. Yunusov (Kazan vilayeti), S. M. Ganiyev (Bakü), İ. F. Katanov (Kazan), S. Rahmankulov (Kazan), İ. P. Berezgin (Uralsk). Bu sözlükler filoloji uzmanları arasında dahi yaygın kullanıma girememiştir.² Şunu belirtmek gerekir ki, 20 yüzyılın başında ortaya çıkan bu tür sözlük çalışmaları, bu dönemde Tatarlar arasında Rus diline ve dolayısıyla Rus kültürüne karşı ilginin uyanmış olduğunu ve Rusçayı öğrenme ihtiyacının mevcut olduğunu göstermektedir.

Söz konusu dönemde Rusya'daki Müslüman halkların manevi kültürü ne durumdaydı? Rusya Müslümanlarının ne tür hayalleri ve düşünceleri vardı? Rusya'nın çeşitli şehirlerinde Müslüman halkların dillerinde ve bunlar arasında Tatarcada basılmış olan çeşitli yayınlar bu konuya ışık tutmaktadır. Fakat şu hususa dikkat çekilmelidir, Rusyalı Müslüman halkların 20. yüzyılın başı tarihine ilişkin olarak dünya ve Rus tarihçiliğinde hep Panislamizm ve Pantürkizm konularına vurgu yapılmaktadır. Gerçekte propaganda amaçlı üretilmiş olan bu mit, zamanla sözde "somut kanıtlara" da dayanmış ve canlılığını günümüze kadar korumuştur. Bu sebeple Rusya Müslümanlarının o dönemdeki toplumsal psikolojisi hakkında muğlak bir tasavvur ortaya çıkmıştır. Müslümanların zihninde meydana gelen değişimlerin sebepleri ve etkenleri tarihçiler tarafından çok çeşitli şekillerde yorumlanmakta ve çoğu zaman birbiriyle çelişen bilgiler dile getirilmektedir. Panislamizm ve Pantürkizm hakkında yürütülen sonu gelmeyen kısır tartışmalar birçok tarihsel yanlış yaratmış olup, birçok araştırmacı halen bu yanlışların esareti altında bulunmaktadır. Rusya tarih biliminde, bilimsellikten uzak bazı spekülasyon yayınları dışında, Rusya Müslümanlarının Panislamizm hareketi ile ilişkisi konusunu özel olarak irdeleyen doğru dürüst bir araştırma bulunmamaktadır.

Uydurma Panislamizm suçlamalarının amacı, Rusya Müslümanları ve neredeyse tüm Avrasya Müslümanları arasında 20. yüzyılın başında yayılan ve Rusya özelinde Çarlık hükümetinin kısıtlayıcı politikalarına karşı Müslümanların haklarını savunma mücadelesini veren toplumsal hareketi görmezden gelmek ve bu hareketin varlığını sükûtle geçiştirmektir. O dönemin Müslüman liderleri, kendi halklarını yabancıların boyunduruğundan kurtarma ve milli kaderin özgürce tayin edilebilmesini sağlama idealleri peşinde idiler. Avrasya tarihinde unutulmaz bir iz bırakan bu demokratik kurtuluş hareketi içinde 20. yüzyılın Müslüman dünyasının birçok seçkin siyaset ve toplum insanı boy gösterdi.

Rusya Müslümanları, doğal olarak, Osmanlı Devleti'nde cereyan eden olayları büyük ilgi ile takip etmekteydiler. Çarlık hükümeti ise bu durumdan kendi çıkarları için yararlanıyordu. Jön Türklerin İttihat ve Terakki Örgütü'nün Sultan II. Abdülhamit üzerinde kurduğu baskı sonucunda Türkiye'de 1908'de meşrutiyet ilan edilince, Rus hükümet çevreleri bundan büyük endişe duydu. Müslüman bir ülkede gerçekleşen böyle bir devrim örneğinin Rusya'daki Müslümanları da kıskırtacağından korkuldu.

² Detaylı bilgi için bk.: R.S. Nurmuhametova, "Tatarsko-russkiye slovari XX veka i ih sostaviteli (dooktyabrskiy period)", *Filologičeskiye nauki. Voprosı teorii i praktiki*, S. 7 (37), Bölüm I (2014), s. 140-143.

Rus siyasetçilere göre, Avrupa demokrasisi de Rusya Müslümanlarını kötü yönde etkiliyordu. Rus milliyetçilerinin önderliğini yapan V. M. Purişkeviç, 30 Nisan 1908'de Devlet Duması'nda yaptığı konuşmada "bazı Duma milletvekillerinin Paris'te Yeni Tatarcı fikirlere kapılarak, Duma kürsüsünden bunu gösteren nutuklar çektiğini" söyledi. Yine Purişkeviç başka bir konuşmasında Müslüman milletvekillerinin "Paris'ten edindikleri kavramları buraya taşıyarak <...> ayrılıkçı konuşmalar yaptıklarını" iddia etti.³ Böylece, Avrupada eğitim görmüş olan ve Duma kürsüsünden Müslüman nüfusun medeni haklarını ve kültürel özgünlüğünü savunan konuşmalar yapan Müslüman milletvekilleri, yasa dışı devrimci faaliyetlerde bulunmak, devlete karşı gelmek, ayrılıkçı ve Panislamist amaçlar peşinde olmakla itham edildiler.

Bu dönemde Çarlık hükümeti hatta Müslüman tebaa üzerinde baskı kurma yoluna da gitti: Müslüman önderlere karşı arama, tutuklama, sürgün gibi yöntemlere başvurulurken, öbür yandan da Müslüman okulları, gazete ve dergileri, yayınevleri kapatıldı vb. Aynı zamanda Rus milliyetçiliği ideologları ve bazı siyasetçiler, Rus toplumuna "Rusya, Ruslar içindir" sloganını aşlamaya çalıştılar. Bu konuda özellikle başbakan P. A. Stolipin büyük gayretler sarf etti. Stolipin'e göre, güya Osmanlı Devleti Rusya İmparatorluğu için "bilhassa tehditkar olan" İslam tehlikesi odağı idi. Tabii ki bu tür iddialar gerçeği yansıtmıyordu. Müslüman nüfusun Rus hükümetine karşı olumsuz tavrı olsa olsa Rusya'daki iç politika yetersizliklerinden, birçok çözümlenmemiş toplumsal sorunun varlığından kaynaklanıyordu. Bazı Rus siyaset adamlarının, örneğin Anayasal Demokrasi (*Kadet*) partisi önderlerinden Prens Y. N. Trubetskoy'un 1906'da açıkça kabul ettiği gibi, Rus milliyetçiliği sonuç itibarıyla "gayri Rusların Ruslara karşı ve kenar bölgelerin merkeze karşı düşmanca tutum almalarına sebep oldu".⁴ 1907 yılında Polonyalı bilim ve faaliyet adamı Jan Baudouin de Courtenay de aynı konuya dikkat çekerek, "gayri Ruslara karşı yöneltilen kovuşturmaların beklenenin tam aksi sonuçlar verdiğini" belirtti.⁵

Eski Rusya İmparatorluğu topraklarında 1917-1920'li yıllarda Müslümanların oynadıkları rol konusunda Rus tarihçiliğinde çok farklı görüşler mevcuttur ve bazen çarpıtılmış bilgiler verilmektedir. Bolşeviklerin iktidara yerleştiği dönemde Müslümanların içinde bulunduğu durum konusunda tarihçiler halen net ve somut bir tasavvura ulaşmamışlardır. Rusya Müslümanlarının 1917-1920 yıllarında yaşadıklarının güvenilir tarihi halen yazılmamıştır ve bu konu dünya tarihçiliğinde en az aydınlatılmış konulardan biri olmaya devam etmektedir. Bu alanda özellikle Rus ve Türk bilim insanlarının (Doğu bilimcilerin, tarihçilerin, Türkologların ve İslam uzmanlarının) ortak çalışmalar yapması gerekmektedir.

Bu bağlamda orijinal kaynakların ve yeni belgelerin bilimsel kullanıma kazandırılması büyük önem arz etmektedir. Örneğin, aşağıdaki kaynak eserlerin yeniden yayımlanması tarihçiler için çok faydalı olacaktır: 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Rusya'da yasal ya da yasa dışı yollarla yayımlanan ve Tatarların durumunu anlatan küçük ebatlı broşürler (örneğin, Tatarca olarak yayımlanan 20.

³ Üçüncü Dönem Devlet Duması. *Stenografi raporları. 1909. İkinci toplantı. Bölüm IV.* St. Petersburg 1909, s. 281; 282.

⁴ *Partiya demokratiçeskih reform, mirnogo obnovleniya, progressistov. 1906-1916 gg. Dokumenti i materialı.* Moskova 2002, s. 117-118.

⁵ J. Baudouin de Courtenay, *Natsionalny i territorialny priznak v avtonomii*, St. Petersburg 1913, s. 62.

Yüzyılın Ezilen Tatar Milleti broşürü); 1917 yılı devrimleri sırasında, yani Rusya'nın dünyadaki en demokratik ülke olduğu dönemde basılan eserler (örneğin, *Rusya İmparatorluğu'nun Devlet Yapısında ve Toplumsal Hayatında Büyük Devrim* başlığını taşıyan, Ufa'da basılan Tatarca broşür); İç Savaş (1918-1920) ve Sovyet iktidarının ilk yıllarında yayımlanan eserler (örneğin, 1918 yılının başında Ufa'da Tatarca basılan *İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk-Tatarların Millet Meclisi Tüzüğü*, *İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk-Tatarların Millet Meclisi Talimatnamesi*, *Müslüman Eğitim Genel Müdürlüğü Nezdinde Açılan Erkek Pedagoji Enstitüsü ve Kadın Pedagoji Enstitüsü Hazırlık ve Asıl Sınıflarına Giriş Sınavlarının Teferruatlı Programı*, G. İbrahimov'un Kazan'da 1918'de basılan *Tatarca Nasıl Öğretilir?* başlıklı ders kitabı, vb.). Tıpkı basım ya da yeniden basım yöntemleriyle basılabilecek bu kaynaklardan oluşan eserler, *Tatarica: 20. Yüzyılın İlk Çeyreği* adını taşıyan bir dizi oluşturabilir.

Böyle bir dizi toplum bilimciler için değerli bir kaynak teşkil etmenin yanı sıra, günümüz okuyucusuna da zengin okuma malzemesini sunacak, rejim değişikliğinin yaşandığı, toplumsal psikolojinin kitlesel çapta dönüşüme uğradığı, elit kesiminin terkinin değiştiği ve yeni tür önderlerin ortaya çıktığı bu kritik dönemde Tatar toplumsal fikrinin nasıl bir çeşitlilik sergilediğini somut olarak gösterecektir.

Önerdiğim bilimsel yayın dizisi, Rusya ve Türkiye bilim insanlarını bir araya getiren ortak bilimsel araştırma projesi olarak tasarlanabilir. Bu dizinin devam bölümlerinde yukarıda sözünü ettiğim Tatarca-Rusça sözlükler de yayımlanırsa, bunlar Türk halklarının 20. yüzyıl başındaki dilsel, tarihsel ve kültürel durumlarını inceleyen filologlar ve tarihçiler, özellikle öğrenciler için çok yararlı başvuru kaynaklarını teşkil edecektir. Yine aynı dizide çeşitli Türk dilli kaynakların faksimilleri ve Latin alfabesi ile transkripsiyonları yayımlanabilir. Bunlar sadece Türkoloji ya da diğer bilim dalları uzmanlarının değil geniş okuyucu kitlesinin de ilgisini çekecektir.

Böyle bir dizi projesinin nihai amacı, Rusya'daki Müslüman halkların 20. yüzyılın başındaki toplumsal, siyasi ve kültürel hareketlerinin gerçek tarihini ortak çabalarla aydınlatmaktır. Böyle bir çalışma farklı ülke tarihçilerinin, en başta Rusya ve Türkiye bilim insanlarının sıkı ve çok yönlü işbirliğini gerektirmektedir.

Geçmiş hakkında çıplak hakikati bilmek, geçmişini bilinçsizce yüceltmenin önüne geçer. Geçmişteki kültürün incelenmesi ve kültürel anıtların korunması, medeni ülkelerin en önemli ayırt edici özelliklerinden biridir.

BİBLİOGRAFYA

- Baudouin de Courtenay, J., *Natsionalny i territorialny priznak v avtonomii*, St. Petersburg 1913.
- Mintslov, S. R., *Ufa. Debri jizni. Dnevnik 1910-15 gg.* Ufa 1992.
- Nurmuhametova, R. S., “Tatarsko-russkiye slovari XX veka i ih sostaviteli (dooktyabrskiy period);
Filologičeskiye nauki. Voprosi teorii i praktiki, S. 7 (37), Bölüm I (2014), s. 140-143.
- Partiya demokratiçeskih reform, mirnogo obnovleniya, progressistov. 1906-1916 gg. Dokumentı i materialı.*
Moskova 2002.
- Üçüncü Dönem Devlet Duması. Stenografi raporları. 1909. İkinci toplantı. Bölüm IV.* St. Petersburg 1909.

